

**РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА
В КОНТЕКСТІ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН
НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ
в другій половині XIX ст.**

Постановка наукової проблеми та її значення. Важливим питанням сучасної історії України є роль і місце різних конфесій у суспільно-політичному житті регіонів. У цьому контексті науковий інтерес має проблема міжконфесійних та державно-церковних відносин на теренах Правобережної України в другій половині XIX ст. Саме в цьому регіоні доволі виразно проявилися суперечності між католицизмом і православ'ям. В умовах розбудови Української держави актуальним є питання духовного єднання народів України, толерантних стосунків представників різних конфесій. Для цього потрібно мати правдиву історію релігійного життя.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблема міжконфесійних відносин на Правобережній Україні в другій половині XIX ст. знайшла своє відображення в працях вітчизняних науковців. У дисертації Б. Бойка простежено динаміку та характер трансформаційних процесів у житті християнських конфесій Волинської губернії середини XIX – початку XX ст. [Бойко Б.Є. Трансформаційні процеси в житті християнських конфесій на Волині періоду її перебування у складі Російської імперії (1793 – 1917 рр.). Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2009. – 225 с.]

Помітний внесок у вивчення історії міжконфесійних відносин у зазначений період зробила Н. Стоколос. Науковець проаналізувала конфесійно-етнічні процеси на Правобережній Україні під владою Російської імперії [Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.). – Рівне, 2003. – 480 с.]

Предметом дослідження російського історика Д. Билунова стала політика російського уряду щодо Римо-Католицької Церкви в другій половині XIX ст. у контексті міжконфесійних відносин. Дослідник доводить, що головним змістом католицького питання на Правобережній Україні було зіткнення полонізму і російської національної ідеї [Билунов Д.Б. Правительственная политика в отношении римско-католической церкви (60-е годы XIX в.)//Вестн. Моск. ун-та. Сер. 8: История. – 1996. – № 4. – С. 19-43].

* Буравський О.А. – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Основний зміст статті. У статті зроблено спробу на основі переважно документів Державного архіву Російської Федерації (Ф. 102), Російського державного історичного архіву (Ф. 821), Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (Ф. 442) та Державного архіву Житомирської області (Ф. 178) простежити особливості міжконфесійних відносин між римо-католицизмом і православ'ям на Правобережній Україні в другій половині XIX ст.

На Правобережній Україні в другій половині XIX ст. гостро стояло питання про російсько-польське протистояння в конфесійних відносинах. Воно мало також і класовий характер: як правило католики-поляки були поміщиками, а православні українці – селянами. У Волинській, Подільській і Київській губерніях понад 90% римо-католиків були етнічними поляками й належали до дворянського стану. Після придушення повстання 1863 р. та розриву з Ватиканом російський уряд почав тут активно здійснювати антипольські заходи, успіхи яких в багатьох випадках залежали від етноконфесійного складу населення (див. табл. 1).

Таблиця 1

***Етнічний склад римо-католиків і греко-уніатів
у губерніях Південно-Західного краю в 60-і роки XIX ст.***

Губернії	Частка серед католиків у %	
	Поляків	росіян, українців і білорусів
Подільська	93,83	6,17
Волинська	97,03	2,96
Київська	99,2	0,8

[Билунов Д.Б. Правительственная политика в отношении римско-католической церкви (60-е годы XIX в.) // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 8: История. – 1996. – № 4. – С. 24].

Із наведених даних видно, що Римо-Католицька Церква серед своїх послідовників мала переважно поляків. Тому головним змістом католицького питання в Росії було зіткнення полонізму і російської національної ідеї, а ареною цього протистояння стала територія Правобережної України. Кількість римо-католицьких культових споруд по відношенню до незначного відсотка польського населення на Волині значно переважала, що й викликало незадоволення російських чиновників, зокрема П. Батюшкова. У доповідній записці, складеній ним на основі проведеної в першій половині 1860-их рр. інспекції західних і південно-західних губерній Російської імперії, зазначалося, що костьоли, монастирі, каплиці були побудовані в краї з метою ополячення та окатоличення місцевих жителів [Гаврилюк С.В. Еволюція українсько-польських стереотипів упродовж XIX – початку XX ст. (на прикладі Волині, Холмщини і Підляшшя) // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2001. – №11. – С. 10].

Отже, наприкінці XIX ст. римо-католики на Волині мали кращі умови для задоволення своїх духовних потреб, ніж православні миряни.

Друга половина 1860-их рр. – період повного самостійного управління справами Римо-Католицької Церкви російським урядом. Це були напружені й найбільш драматичні роки за всю історію двосторонніх відносин. Заходи щодо русифікації Південно-Західного краю мали певний результат, про що свідчать статистичні дані (див. табл. 2).

Таблиця 2
Динаміка питомої ваги римо-католицького й уніатського населення правобережних губерній Російської імперії в 1860 – 1897 рр.

Губернії	Частка римо-католиків і уніатів у %		
	1860-1863 рр.	1866 р.	1897 р.
Подільська	12,15	12,08	8,70
Волинська	10,18	9,68	9,93
Київська	4,26	3,32	3,07

[Билунов Д.Б. Правительственная политика в отношении римско-католической церкви (60-е годы XIX в.) // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 8: История. – 1996. – № 4. – С. 42].

Як видно з таблиці, скорочення римо-католиків спостерігалось з 1860 р. до 1866 р., яке відбулося з причин переважно загибелі, еміграції, арештів та заслання учасників повстання 1863 р., а також у зв'язку з масовим наверненням у православ'я в деяких місцевостях. З іншої сторони, наведені дані за 1897 р. дають підстави стверджувати, що наприкінці XIX ст. на Правобережжі спостерігалось зростання віруючих католиків, головним фактором якого була позитивна загальна демографічна ситуація в регіоні.

Аналіз щорічних звітів волинського губернатора свідчить, що у другій половині XIX ст. народжуваність у римо-католиків постійно домінувала над смертністю. Приріст населення серед усіх конфесійних груп був найвищим серед католиків, що яскраво видно на прикладі Волині. Так, у 80-их рр. XIX ст. природний приріст на 1 тис. католиків краю складав 24 особи, а в протестантів – 23, православних – 17, старовірів – 11 осіб [Підраховано за: Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 67. – Оп. 1. – Спр. 307. – Арк. 9-10; Там само. – Спр. 309. – Арк. 7; Там само. – Спр. 312. – Арк. 10-11].

На 1 січня 1896 р. на Правобережній Україні проживало 611 тис. 221 римо-католиків, зокрема у Київській – 92 тис. 210 осіб, Волинській – 266 тис. 046 осіб, Подільській – 252 тис. 965 осіб. Їх віросповідні інтереси обслуговували 250 ксьондзів (у Київській губернії – 55, Волинській – 99, Подільській – 96). У Луцько-Житомирській єпархії було зосереджено 243 костьоли, з них у Київській губернії – 52, Волинській – 95, Подільській – 96; 52 філії (на Київщині – 21, Волині – 25, Поділлі – 6); 349 каплиць (на Київщині – 77, Волині – 186, Поділлі – 86) [Підраховано за: ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 8-8зв.; Арк. 13-13 зв.].

Як видно із статистичних даних, у Волинській губернії була найбільша чисельність римо-католиків та римо-католицьких священників, а також церковних

установ. Це пояснювалося насамперед тим, що саме в цьому краї домінували великі польські землевласники, які були найактивнішими захисниками католицизму.

У звіті подільського губернатора за 1899 р. було зазначено, що римо-католицьке духовенство в останні роки поживило свою діяльність, спрямовану на збільшення кількості костьолів, каплиць, зростання чисельності священиків в приходах. Однак воно негативно відносилось до змішаних шлюбів католиків та православних. Губернатор застерігав, що там, де ксьондзи відкрито засуджували змішані шлюби, серед католицького та православного населення виникали неприязні стосунки. Тому збільшення чисельності римо-католицького духовенства в губернії, де православне населення становило 80 % та лише 8 % римо-католицького, погіршувало б міжконфесійні стосунки в краї [Центральний Державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 442. – Оп. 626. – Спр. 20 – Арк. 52].

Аналіз звітів правобережних губернаторів за 1898 р. дає можливість стверджувати, що вони активно впроваджували русифікаторську політику царизму та ревно боролися за насадження православ'я та викорінення католицизму в Південно-Західному краї. Так, у звіті київського губернатора наголошувалося на необхідності створення сприятливих умов у справі поширення православ'я та духовної освіти в губернії [Там само. – Арк. 22].

Волинський губернатор зазначав, що велика кількість збудованих (на кошти польської шляхти – прим. автора) добротних римо-католицьких костьолів у порівнянні з нашими (православними – прим. автора), переважно убогими церквами, в яких не вистачало місця для прихожан, змушувала останніх молитися в костьолах [Там само. – Арк. 39].

Подільський губернатор висловлював застереження, що “поляки, згуртовані релігією та відособленістю від усього російського, володіли половиною всієї приватно-власницької землі, а тому мали значний вплив на сільське життя в губернії. У всіх польських маєтках витіснялося все російське, навіть російську прислугу перевдягали та навчали розмовляти по-польськи [Там само. – Арк. 34].

Наприкінці XIX ст. зростала й соціальна база римо-католицизму в Україні. Завершальна фаза промислового перевороту супроводжувалася насамперед увезенням робочої сили в правобережні губернії та Новоросію. У загальній масі емігрантів була питома вага іноземного католицького елемента, який розглядався підприємцями як альтернатива непокірній частині місцевого селянства [Історія релігії в Україні: у 10-ти т. – Т. 4. Католицизм // За ред. П.Яроцького – К.: Світ знань, 2001. – С. 109].

Документи архівів розкривають нові факти про переслідування римо-католицьких священиків на Правобережжі, яких за навернення православних до католицької віри висилали у віддалені губернії. Так було вчинено із настоятелем Костелянського приходського костьолу ксьондзом Точицьким, який звинувачувався в спокушанні 40 православних осіб до католицизму. Тому, визнаючи перебування Точицького у Волинській губернії шкідливим, губернатор розпорядився про його вислання [ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 7. – Спр. 2398. – Арк. 390].

22 вересня 1866 р. волинський губернатор повідомив міністра внутрішніх справ, що Волинська палата кримінального суду надіслала йому справу про настоятеля Ушомирського костюлу Житомирського повіту Волинської губернії ксьондза Янчарського і вікарного ксьондза Нестеровича, засуджених за хрещення за католицьким обрядом дітей, які народилися від православних батьків. Суд визначив вікарного Ушомирського костюлу ієромонаха Героніма Нестеровича винним у хрещенні Григорія Виговського, і відповідно ст. 146 його було позбавлено посади на шість місяців, а настоятеля костюлу ксьондза Едуарда Янчарського суворо попереджено [Російський Державний історичний архів (далі – РДІА). – Ф. 821. – Оп. 125 – Спр. 1164. – Арк. 1-4].

30 червня 1867 р. Волинська палата кримінального суду надіслала міністру внутрішніх справ справу, у якій зазначалося, що протоієрей Кременецької православної церкви Клюковський звинувачував ксьондза Щепанівського в спокушанні мешканця м. Кременця Мартина Колтунова із православ'я в католицизм [Там само. – Оп. 1. – Спр. 1165. – Арк. 3].

Подільська палата кримінального суду від 17 серпня 1870 р. за № 8428 представила справу на селян Михайла Пальчика, Антона та Івана Фаранюків, звинувачених у відступі від православ'я та в переході до католицизму, а також на селян Антона Войткова і Франца Пальчика, звинувачених у вихованні православних дітей за католицьким обрядом. Вироком палата кримінального суду визначила: селянина с. Тросянця Антона Войткова за виховання православних дітей в римо-католицькій вірі ув'язнити в тюрму на 2 місяці; дітей Марії Пальчик – Йосипа, Антона, Марію і Юзефу для повернення в православ'я віддати на виховання родичам православного віросповідання або призначити їм від уряду опікунів православної віри; обставини про сповідання Антона та Івана Фаранюків у костюлі ксьондзом Войткевичем передати судовому слідчому Проскурівського повіту [Там само. – Спр. 1410. – Арк. 1; Арк. 21].

Розпорядженням міністра внутрішніх справ від 15 липня 1871 р. за № 1295 ксьондз Вінницького капуцинського монастиря Евсебій Будревич за здійснення обряду римо-католицької церкви над особами православного віросповідання був позбавлений духовного сану і відданий під нагляд поліції. Ще в 1847 р. Будревич також був відсторонений від посади терміном на 6 місяців за вінчання православних із католичками [Там само. – Спр. 1235. – Арк. 11, арк. 22].

Священикам також не дозволялося здійснювати обряди поховання померлих католиків на православних місцевих кладовищах, часто заборонялося хрещення дітей за латинським обрядом, а також шлюби православних із католиками [ДАЖО. – Ф. 70. – Оп. 1. – Спр. 89. – Арк. 144].

Церковне законодавство стосовно обряду поховання – приклад грубого втручання влади у приватне життя римо-католиків. У 1885 р. до судового слідства був притягнутий у Кам'янецькому повіті вікарний ксьондз Городоцького костюлу Дерчевич лише за те, що здійснив римо-католицький обряд хрещення, а згодом поховання дитини від змішаного шлюбу Андрія Карпінського (римо-католицького

віросповідання) та Анастасії Рицакової (православного віросповідання) [Там само. – Ф. 178. – Оп. 29. – Спр. 531. – Арк. 9-9 зв.].

Одним із дієвих засобів здійснення державно-православної місії було визнано так зване “розполячення костьолу”. Сама ідея виникла відразу після польського повстання 1863 р., а її першим провідником став Віленський генерал-губернатор К. П. Кауфман. За його розпорядженням була створена спеціальна комісія під головуванням відомого громадського діяча в Україні А. Стороженка. Однак пропозиція комісії щодо заборони використання польської мови в богослужінні й запровадження замість неї російської не зустріла одностайного схвалення громадськості. Вилучення польської мови з костьолу було вороже сприйнято передусім більшістю римо-католицьких священників. Їх бойкоту сприяла позиція шляхти, зусиллями якої зросло матеріальне становище ксьондзів, що здійснювали богослужіння польською мовою, і, навпаки, різко знизилося в тих, хто дотримувався нововведення.

Непримиримим противником мовної реформи в Римо-Католицькій Церкві виступив і Папа Римський. Та незважаючи на ці обставини, в 1867 р. Олександр II ухвалив план комісії, продовжуючи переговори з Римською курією [Історія релігії в Україні: у 10-ти т. – Т. 4: Католицизм // За ред. П.Яроцького – К., 2001. – С. 113-114].

Проти антикатолицьких заходів виступив Луцько-Житомирський римо-католицький єпископ Боровський, який у своєму відношенні від 30 жовтня 1867 р. до міністра внутрішніх справ зазначав: “Я отримав звістку, що православний священник Сутковецького приходу Подільської губернії Летичівського повіту з волосним старшиною того ж села насильно приводили в свою церкву людей римо-католицького віросповідання і примушували їх прийняти православ’я. Після чого, той же священник послав відношення до настоятеля Ярмолинецького костьолу, сповіщаючи, що багато з прихожан с. Сутковець приєднані до Православної церкви, і просив виключити їх із списків, що зберігалися при костьолі. Прошу Вас припинити таке зловживання”. Зважаючи на цей документ, київський, подільський і волинський генерал-губернатор 26 червня 1868 р. проіформував міністра внутрішніх справ, що “в селі Сутковець і в деяких навколишніх селищах є багато змішаних шлюбів. У цих місцевостях з’явилось прагнення до приєднання в православ’я. Православні священники та волосний старшина, бажаючи цим скористатися, приймали заходи до навернення селян католиків в православ’я (з 57 католиків прийняли православ’я 11 осіб). Про недоречні вчинки православних священників, я повідомив єпископа Подільського Леонтія, вказавши йому, що такий спосіб дій породжує тільки зневажливе ставлення до релігій (православ’я – прим. автора) і дає можливість католицькому духівництву політично деморалізувати народ, указуючи на посягання уряду навіть на його релігію. Бажано було б, щоб православне духівництво тих місцевостей, у яких є багато католиків, силою слова і переконанням успішно могло боротися з католицизмом” [РДДА. – Ф. 821. – Оп. 1. – Спр. 1229. – Арк. 1-4].

1870 р. єпископ Боровський за протидію розпорядженням уряду по впровадженню російської мови в богослужіння був висланий на проживання в м.

Перм під нагляд поліції [Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 102. – Оп. 77 – Спр. 1010. – Арк. 3].

Продовжуючи намагання русифікувати Правобережну Україну й викоринити все польське, самодержавство у 80-ті рр. XIX ст. заохочувало приплив сюди російських чиновників, вчителів, православного духовенства. Мета цих заходів – “...ліквідувати шкідливі дії польсько-католицької та української пропаганди про особливості даного краю” [Щербак М.Г. Щербак Н.О. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). – К., 1997. – С. 50].

Серед римо-католицького духовенства знаходилися й такі, які задовільняли своїми діями місцеву владу, чим викликали зневагу серед польського населення Правобережної України. Наприклад, із відомостей Департаменту поліції міністерства внутрішніх справ дізнаємося, що в польському костелі м. Києва ксьондзом Кржижанівським не допускалися обрядовості церковні, які б носили характер протиурядових демонстрацій у польському дусі. Хоча ксьондз Кржижанівський і перебував під наглядом поліції у справі заколоту 1863 р., але не був улюбленцем місцевих поляків, адже він невороже відносився до росіян і нічого не робив у угоду полякам. Завжди вільно вінчав як польок, що виходили заміж за осіб російського походження, так і поляків, що одружувалися на росіянках. Здійснив поховальний обряд над померлою полькою, що проживала в російському будинку (інші ксьондзи відмовили у похованні під приводом, що прихожанка декілька років не була на сповіді) [ДАРФ. – Ф. 102 – Оп. 79. – Спр. 445. – Арк. 4].

На початку 90-х рр. XIX ст. серед місцевих органів влади порушувалося ряд питань, зокрема: 1) про заборону з'їздів римо-католицького духовенства; 2) про переведення навчального процесу в школах Західного краю, який стосувався вивчення засад католицької віри та Закону Божого, на російську мову; 3) про продовження ліквідації костельців та монастирів; 4) про проведення латинським кліром богослужіння російською мовою. Ці заходи значно зменшували б важливу роль католицьких священників у справі пропаганди полонізму [Щербак М.Г. Щербак Н.О. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). – С. 46-51].

Римо-католицьким священникам заборонялося без дозволу місцевої влади відвідувати інші приходи. Так, київський, подільський і волинський генерал-губернатор повідомляв єпископа Луцько-Житомирської римо-католицької єпархії Козловського, що подільський губернатор доповів йому про настоятеля Рашківського римо-католицького приходу Ольгопольського повіту ксьондза Тіта Коцієвського, який у листопаді 1889 р. здійснив поїздку в м. Кам'янець без дозволу місцевого начальства; про настоятеля Уланівського римо-католицького приходу Літинського повіту ксьондза Людвіга Радзійовського, який, прибувши на десять днів у Кам'янець, відвідав без дозволу місцевого начальства м. Лянцкорунь Кам'янецького повіту. Генерал-губернатор просив єпископа зробити ксьондзам суворе попередження за самовільні поїздки, наказати їм у подальшому не допускати таких виїздів [ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 13. – Спр. 405 – Арк. 1-7; Арк. 19-19зв.].

Висновок. Підсумовуючи вищесказане потрібно зазначити, що в другій половині XIX ст. російський уряд так і не спромігся покласти край католицьким впливам на Правобережжі.

Православне духовенство підтримувало політику самодержавства, за що царський уряд надавав йому матеріальну й правову допомогу. Незважаючи на свою принизливу залежність від російського державного механізму, українське православне духовенство в основному справно виконувало ідеологічні домагання самодержавства, підтримувало урядову політику, а до патріотичного руху місцевої шляхти ставилося вороже. Православна Церква на Правобережній Україні в зазначений період розвивалася як державна інституція. Це визначало її специфіку й напрямки діяльності. Російська влада застосовувала поліційно-адміністративні методи, які супроводжувалися прагненням Православної Церкви домогтися панівного становища в суспільстві. Римо-Католицька Церква, навпаки, чинила супротив політичному тиску, причому робила це переважно з патріотичних мотивів.

Анотації

Буравський О.А. «Римо-Католицька Церква в контексті міжконфесійних відносин на Правобережній Україні в другій половині XIX ст.». У статті на основі вперше введених до наукового обігу архівних документів проаналізовано особливості міжконфесійних відносин між католицизмом і православ'ям на Правобережній Україні в другій половині XIX ст. в умовах панування в регіоні російського самодержавства.

Ключові слова: *Римо-Католицька Церква, Правобережна Україна, римо-католицьке духовенство, російське самодержавство.*

Буравський А.А. «Римско-Католическая Церковь в контексте межконфессиональных отношений на Правобережной Украине во второй половине XIX в.». В статье на основании впервые введенных в научный оборот архивных документов проанализировано особенности межконфессиональных отношений между католицизмом и православием на Правобережной Украине во второй половине XIX в. в условиях господства в регионе российского самодержавия.

Ключевые слова: *Римско-Католическая Церковь, Правобережная Украина, римско-католическое духовенство, российское самодержавие.*

Buravsky O.A. «The Roman Catholicism as viewed in the context of interdenominational relationships on the Right-Bank Ukraine in the second part of the XIXth century». Basing on the newly introduced documents, the article highlights the peculiarities of interdenominational relationships between the Roman Catholicism and the Orthodox Church on the Right-Bank Ukraine in the second half of the XIXth century as determined by the Russian Empire autocratic regime.

Key words: *Roman Catholicism, the Right-Bank Ukraine, the Roman Catholic clergy, the Russian Empire autocracy.*